

СУТНІСТЬ І ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ІНІЦІАТИВНОСТІ У СТРУКТУРІ ЛІДЕРСТВА ПІДЛІТКІВ

У статті розкрито сутність лідерства та лідерських якостей особистості. Охарактеризовано основні лідерські якості підлітків, означено функціональний зв'язок між ними. Проаналізовано результати опитування підлітків та дорослих лідерів щодо соціальної ініціативності та інших якостей у структурі лідерства.

Ключові слова: соціальна ініціативність, відповідальність, наполегливість, лідерство, лідерські якості.

У сучасних умовах стрімких змін, оновлень, загострення суспільних суперечностей актуалізується проблема лідерства. Україні потрібні лідери, готові до суб'єкт-суб'єктного діалогу, здатні показати приклад успішного виконання суспільно значущих завдань в інтересах держави, групи, об'єднання, окремої особистості. У зв'язку з цим конструктивне лідерство — це стосунки впливу і спрямування, які ведуть до позитивних змін у соціальному середовищі.

Оскільки лідерство упродовж багатьох років залишається важливим суспільним явищем, проблема формування лідерських якостей постійно перебуває у полі уваги фахівців і громадськості. Так, процес виховання соціально значущих якостей дітей і молоді досліджували К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, С. Гіль, І. Іванов, А. Лутошкін, А. Мудрик та інші; проблему розвитку громадянської активності, формування лідерських якостей особистості вивчали Г. Лактіонова, О. Косенчук, Ю. Кращенко, А. Лутошкін, Л. Уманський; ініціативність, й зокрема соціальну, досліджували М. Немов, С. Тетерський та інші.

Сприятливим середовищем для формування соціальної ініціативності є дитяче громадське об'єднання. Саме в таких об'єднаннях підлітки вчать приймати відповідальні рішення, бути лідерами. Обґрунтування процесу виховання ініціативності потребує вивчення проблеми лідерства підростаючої особистості, орієнтованої на позитивну самореалізацію в різних сферах життя відповідно до викликів сьогодення.

Безумовно, сфера діяльності накладає відбиток на лідерські якості особистості. Лідери у спорті, навчанні, науці, учнівському самоврядуванні, дитячому громадському об'єднанні володіють різними якостями відповідно до природних задатків,

потреб групи і ситуації, в якій розгортається лідерство. Водночас прояв лідерських якостей членом дитячого громадського об'єднання значною мірою залежатиме від того, яка модель формування соціальної ініціативності реалізується.

Метою статті є розкриття сутності й функціональної ролі соціальної ініціативності у структурі лідерства; дослідити бачення підлітками-членами дитячих громадських об'єднань інших якостей ініціативної людини.

Тенезу лідерства як наукової проблеми обумовлює взаємозалежність між історичним та культурологічним етапами розвитку уявлення про лідерські якості особистості. Однак загальноновизнаними є три теорії лідерства: ситуаційна теорія, теорія якостей та синтетична теорія.

Ситуаційна теорія визначає лідерство як продукт ситуації. Згідно із цією теорією, лідер виявляє насамперед ті якості, яких вимагає конкретна ситуація (хоча й не заперечується важливість особистісних та поведінкових характеристик людини). У теорії лідерських якостей лідером може бути людина, яка має набір відповідних особистісних якостей. Синтетична теорія розглядає лідерство як процес організації міжособистісних стосунків у колективі, а лідера — як суб'єкта управління цим процесом, тобто феномен лідерства пояснюється в контексті спільної групової діяльності.

Проаналізуємо теорію лідерських якостей детальніше. Вона виникла під впливом досліджень англійського психолога й антрополога Ф. Гальтона. Проте створити перелік лідерських якостей виявилось дуже складно. Зокрема, спробу дослідити набір лідерських якостей здійснив американський психолог К. Берд. Отриманий ним перелік 79 якостей підтвердив, що жодна з них не посіла сталого місця (тільки 5% якостей було названо чотири рази). Отже, повною мірою пояснити виникнення і сутність феномену лідерства за допомогою тільки якостей не вдалося. Виявилось, що лише наявність у людини певних якостей не робить її лідером. Окрім цього, значна кількість людей, володіючи лідерськими якостями, залишається «послідовниками». Водночас ця теорія продовжує мати прихильників і у комплексі з іншими теоріями заслуговує на увагу.

Отже, лідер — суспільно активна особистість, яка має відповідні лідерські якості та ціннісні орієнтації, що дають змогу позитивно впливати на іншого суб'єкта чи групу, мобілізуючи їх на досягнення суспільно значущих цілей для зміни певних соціальних ситуацій. Відповідно, лідерство — різновид со-

ціально-ціннісної активності, спрямованої на реалізацію особистих і загальногрупових цілей та обумовленої особистісними якостями лідерів як суб'єктів, об'єктивними ситуаціями й вимогами групи, а також обставинами життєдіяльності групи в конкретному соціальному середовищі [2].

Сучасний український вчений Д. Алфімов з позиції теорії і методики виховання визначає лідерські якості як «узагальнені властивості особистості, які дозволяють їй створювати нове бачення рішення проблеми, успішно впливати на послідовників у напрямі досягнення групою або організацією цілей» [1]. Ми розуміємо лідерські якості підлітків-членів дитячих об'єднань як сукупність властивостей, що забезпечують вияв їхньої соціальної активності як суб'єктів реалізації особистих і загальногрупових соціально значущих цілей, участі в житті суспільства.

Питання обґрунтування переліку лідерських якостей підлітків-членів дитячого громадського об'єднання і визначення місця у цьому переліку соціальної ініціативності стало завданням НДР лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України «Формування соціальної ініціативності підлітків у дитячому об'єднанні» (2013-2015). Під час експериментальної роботи було опитано 351 підлітка, які є членами різних дитячих громадських об'єднань, та 196 дорослих лідерів таких об'єднань.

Учасникам анкетування було запропоновано визначити найбільш значущі якості ініціативної людини із запропоновано переліку (доброзичливість, турботливість, чуйність, наполегливість, стриманість, рішучість, оптимізм, пунктуальність, дисциплінованість, відповідальність, терпіння, упевненість у власних силах, толерантність, уважність тощо).

Найбільше виборів у підлітків отримали такі якості (по-дано в ієрархії): відповідальність (13,4%); рішучість (11,7%); креативність (10,9%); наполегливість (10,4%); упевненість у власних силах (9,1%); доброзичливість (7,4%) тощо. Водночас поза увагою опитаних залишилися такі якості, як турботливість (2,6%) та толерантність (2,2%).

Деяко іншими виявилися відповіді дорослих лідерів: рішучість (13,4%); креативність (13,4%); наполегливість (12,8%); відповідальність (12,5%); упевненість у власних силах (11,4%) тощо. Лише 4,0% дорослих лідерів обрали толерантність, 3,4% – доброзичливість, 2,0% – турботливість.

Зазначений розподіл відповідей більшою мірою презентує орієнтованість підлітків і дорослих на оволодіння вольовими

якостями лідера. На жаль, менш привабливими залишаються нині моральні якості, що визначають здатність лідера подбати про своїх послідовників, виявити чуйність, увагу, терпіння, всіляко сприяти їхньому особистісному зростанню тощо. Цей аспект проблеми заслуговує на особливу увагу.

Загалом на запитання «Чи погоджуєтеся Ви з думкою, що на прояв ініціативності як лідерської якості підлітка впливають й інші його якості?» 87,2% підлітків дали ствердну відповідь; 5,1% відповіли — «ні»; 7,1% — «не знаю». Результати загально-го опитування учасників засвідчують, що прояв ініціативності в дитячих громадських об'єднаннях дає підліткам змогу набутти певних якостей. Зокрема, 17,7% відчують задоволення від реалізації ініціативних соціальних дій, 18,2% стають більш упевненими в собі, 11,9% подобається брати на себе відповідальність, 16,7% приваблюють позитивні зміни в результаті соціальної діяльності, 14,4% загалом подобається бути лідером.

Отже, відповідно до аналізу наукових висновків дослідників (Дж. Адаір, З. Стогділл, Дж. Максвелл, М. Голубенко, А. Данілова, О. Косенчук, Ю. Кращенко, А. Лутошкін, С. Тетерський, Л. Уманський та інші) і за результатами констатувального експерименту в рамках НДР «Формування соціальної ініціативності підлітків у дитячому об'єднанні» визначено такі найбільш значущі лідерські якості, притаманні підліткам-членам дитячого громадського об'єднання: *ініціативність, відповідальність, упевненість у власних силах, наполегливість, турботливість*.

У запропонованому переліку центральною якістю є ініціативність (з франц. — initiative, від лат. Initium — починати) — доцільна активність, пропонування чогось нового; почин, керівна роль у якій-небудь дії; заповзятливість; здатність до самостійних активних дій. Це особливий творчий прояв активності, схильність до висування ідей, пропозицій. Соціальна ініціативність — це інтегрована якість особистості, що відображає готовність суб'єкта до самостійного висування, пропагування та практичної реалізації соціально значущої ідеї. Ініціативність становить собою складну особистісну якість, інтегративну основу взаємозв'язку інших якостей особистості: цілеспрямованості, активності, самостійності, самодисциплінованості, відповідальності, довіри, готовності до взаємодопомоги тощо, розвиток яких відбувається через реалізацію ініціативних дій. Сформованість такої якості передбачає готовність до соціально значущих дій, добровільної

допомоги іншим людям, виявлення співчуття та підтримки, реалізації добрих справ тощо.

У такому сенсі ініціативність доцільно розглядати як передумову розвитку важливих якостей особистості і як результат їх виховання. Вияв ініціативності є похідним у розвитку багатьох особистісних якостей. Відтак, специфікою ініціативності є її *багатофункціональність*, адже вона має значний вплив на розвиток інших якостей. Так, в ініціативності виявляється прагнення людини до творчих досягнень, нових успіхів (В. Андреев). Тобто будь-яка ініціативність спрямована на прояв активності й творчості.

Ініціативність — це здатність поєднувати свій інтерес з вольовими зусиллями, повагу до інших з реальним керівництвом і наполегливістю, готовність проявляти стійкість до труднощів і несподіванок (К. Абульханова-Славська). У цьому ж контексті С. Леснікова доводить, що ініціативність може виявлятися лише в комплексі з цілою системою якостей (цілеспрямованістю, наполегливістю, працьовитістю, рішучістю, відповідальністю тощо). Дослідниця зазначає, що через реалізацію ініціативних дій відбувається розвиток волі, самостійності, самодисципліни й інтелекту особистості. Ініціатива ж як вища форма активності сприяє моральному становленню особистості, збагаченню її досвіду [3].

Ініціативною дією є не будь-яка навмисна дія людини, а лише вольова. Тобто для вияву ініціативи необхідним є належний рівень сформованості таких вольових якостей, як самостійність і наполегливість. Водночас прояв ініціативності є результатом поєднання не лише вольових, а й інтелектуальних якостей особистості, що дають змогу в разі труднощів знаходити шляхи і засоби їх подолання (В. Теплінський).

Соціальна ініціативність безпосередньо пов'язана з такою особистісною якістю, як відповідальність. У цьому зв'язку С. Тетерський підкреслював, що ініціативна людина бере на себе більшу міру відповідальності, ніж цього потребує просте дотримання суспільних норм. Окрім цього, дослідник зазначав, що саме здатність особистості до самостійних суспільних починань, активності й винахідливості утворює особистісну якість — ініціативність [6].

Зарезультатами використання методики «Відповідальність» (автор М. Осташева), встановлено кількісні та якісні показники рівнів розвитку у підлітків дисциплінарної відповідальності, відповідальності за себе та за інших. З'ясовано, що високий рі-

вень розвитку відповідальності за інших характерний для 22% загальної кількості опитуваних. Ця група підлітків у ситуації прояву ініціативи визначається високою поведінковою готовністю до її реалізації. Відповідальність за себе виявить у ситуації морального вибору 19,6% підлітків. Такі підлітки схильні до прояву індивідуальної відповідальності, вони здатні зайняти самостійну позицію, висловити власну думку, але їм важко організувати чи переконати в чомусь інших. Дисциплінарна відповідальність притаманна 46% опитаних. Здатність цих підлітків здійснити ініціативний вчинок зумовлена наявністю навколо них референтних осіб, які мають соціальні очікування (моральні оцінки) щодо поведінки підлітків. Доведено, що для підлітків виявлення та практична реалізація соціальних ініціатив дає можливість бути впевненими у собі, відчувати моральне задоволення, бачити позитивні зміни.

Як підкреслювалося вище, важливо пов'язувати формування ініціативності й турботливості особистості (уважне ставлення до іншого, його підтримка, вміння поділитися знаннями, поступитися першістю, здатність поставити себе на місце іншого; піклування про кого-небудь). Справжній лідер не прагне до особистої слави будь-якою ціною, він завжди готовий служити іншим людям. Відповідно, плануючи ініціативу, лідер має бути готовим допомогти й підтримати своїх послідовників, здатним усвідомити їхні потреби й бажання як важливі, пріоритетні. Примусово «служити іншим людям» неможливо, це можна робити лише з власної ініціативи. Великі лідери відчувають потребу в служінні, завжди знаходять для цього відповідні можливості і не очікують будь-чого навзаєм (Дж. Максвелл).

У контексті зазначеного формування ініціативності можливе за умови розвитку наполегливості особистості (активне відстоювання власної позиції, доведення справи до кінця і відповідна установка щодо цього, прояв волі; стійкість, непохитність у досягненні певної мети, виявлення завзяття). Наполегливість виявляється у вмінні мобілізувати свої можливості для тривалої боротьби з труднощами і ґрунтується на якісному баченні мети, усвідомленні її правильності. Протилежною якістю є поступливість.

Близькою до наполегливості у структурі лідерства є впевненість. Цю якість влучно схарактеризував Дж. Максвелл, зазначаючи: «Невпевнені лідери не дають іншим відчуття впевненості й безпеки. Вони беруть від людей більше, ніж дають; постійно обмежують можливості кращих із своїх послі-

довників, своєї організації» [4, с. 126-127]. Тобто, чим більше ініціатив проявляють послідовники непевненого лідера, тим більше загрози він відчуває від них.

Отже, *соціальна ініціативність* — інтегрована якість, що втілюється у спосіб діяльнісного групового функціонування, за якого особистість, яка володіє відповідальністю, турботливістю, упевненістю у власних силах, наполегливістю, виявляє здатність висунути і реалізувати нову соціально значущу ідею і сприяти її реалізації. Функціональна роль ініціативності у структурі лідерства полягає в тому, що ця складна якість становить інтегративну основу взаємозв'язку й розвитку інших якостей особистості. У зв'язку з цим, організовуючи соціально-виховну роботу в дитячих громадських об'єднаннях, доцільно висунути такі гіпотези: 1) якість формування у лідера ініціативності залежить від якості формування у нього відповідальності, турботливості, упевненості у власних силах і наполегливості; 2) чим вища готовність лідера до прояву ініціативності, тим вищим є рівень сформованості у нього відповідальності, турботливості, упевненості у власних силах і наполегливості.

Зважаючи на актуальність досліджуваної проблеми, важливим є вивчення процесу, форм та методів формування соціальної ініціативності підростаючої особистості у контексті розвитку її інших якостей.

Література

1. Алфімов Д.В. Виховання лідерських якостей учнів у сучасній загальноосвітній школі: монографія / Д.В. Алфімов. — Донецьк: Каштан, 2011. — 352 с.
2. Косенчук О.Г. Соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників в діяльності учнівського самоврядування: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Косенчук Ольга Геннадіївна. — К., 2013. — 192 с.
3. Лесникова С.Г. Проектная деятельность как средство развития социальной инициативности подростка в условиях детской общественной организации: дис. ... канд. пед. наук / С.Г. Лесникова // Удмуртский гос. ун-т. — Ижевск, 2005. — 248 с.
4. Максвелл Д. 21 обязательное качество лидера / Д. Максвелл // пер. с англ. Е.Г. Гендель. — Мн.: Попурри, 2002. — 176 с.
5. Окушко Т.К. Формування соціальної ініціативності підлітків у дитячому громадському об'єднанні / Т.К. Окушко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. — Вип. 17, кн. 2. — С. 44-52.
6. Тетерский С.В. Поддержка социальных инициатив детей и молодежи: опыт и эксперимент: монография / С.В. Тетерский. — М.: Маска, 2003. — 176 с.

В статье раскрыта сущность лидерства и лидерских качеств личности. Охарактеризованы базовые лидерские качества подростков, определена функциональная связь между ними. Проанализированы результаты опроса подростков и взрослых лидеров относительно социальной инициативности и других качеств в структуре лидерства.

Ключевые слова: социальная инициативность, ответственность, лидерство, лидерские качества.

Zh. V. Petrochko

The Nature and Functional Role of Social Initiative in the Structure of Teens' Leadership

In the article, the essence of leadership (a type of socially valuable activity, aimed at achieving personal and group purposes and determined by the personal qualities of leaders as subjects, objective situations and group requirements, circumstances of life activity of the group in a specific social environment) and leadership of personality are revealed. Key theories of leadership and basic leadership qualities are characterized: initiative, responsibility, self-confidence, perseverance, caring, creativity and more. Basic functional relationships between leadership qualities are determined. The results of a survey of adolescents and adults' views of leadership are analyzed.

Social initiative is defined as an integrated quality embodied in the way of activity, where the person who is responsible, careful, self-confident, persistent, displays the ability to propose a new socially significant idea and to contribute to its implementation.

Keywords: social initiative, responsibility, perseverance, leadership, leadership qualities.

References

1. Alfimov, D. V. (2011). Vychovannia lider-skykh yakosti uchniv u suchasni zahalnoosvitni shkoli [Education of leader qualities of students in modern secondary school]. Donetsk: Kashtan.
2. Kosenchuk, O. H. (2013). Sotsialno-pedahohichni umovy formuvannia lider-skykh yakosti starshoklasnykiv v diialnosti uchnivskoho samovriaduvannia [Social-pedagogical conditions of formation of senior students' leader qualities in the activity of student self-government]. (Candidate dissertation, Kyiv).
3. Lesnikova, S. H. (2005). Proektnaia deiatelnost kak sredstvo razvitiia sotsyalnoi initsiativnosti podroстка v usloviakh detskoï obshchestvennoï organizatsii [Project activity as a means of development of teenager social initiative in the conditions of children public organization]. (Candidate dissertation, Izhevsk).
4. Maxwell, D. (2002). 21 obiazatelnoie kachestvo lidera [21 indispensable qualities of the leader]. Minsk: Popurri.
5. Okushko, T. K. Formuvannia sotsialnoi initsiatyvy pidlitku u dytiachomu hromadskomu obiednanni [Formation of social initiative of teenagers in children's public association]. In Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Issue 17, book 2 (pp. 44-52). Kirovohrad: Imeks-LTD.
6. Teterskyi, S. V. (2003). Podderzhka sotsyalnykh initsyativ detei i molodezhy: opyt i eksperiment [The support of social initiative of children and youth: experience and experiment]. Moscow: Maska.